

R-3285

anuario de estudios medievales

INSTITUTO DE HISTORIA
MEDIEVAL DE ESPAÑA

2

Barcelona, 1965

DE LA MARCA HISPÀNICA A ALMERIA: UNA LÀPIDA SEPULCRAL INÈDITA DEL M. ARQ. PROV. DE GRANADA

La inesgotable bonhomia del Dr. A. d'Ors ha permès que sigui jo qui faci conèixer extensament aquesta inscripció, que havíem llegit tots dos a Granada, comptant amb l'amabilitat inadjectivable de la nostra comuna amiga, la Dra. J. Eguaras, Directora d'aquell Museu. I això només perquè havia estat jo qui n'havia proposat una interpretació sepulcral, que el Dr. d'Ors m'acceptà plenament. Ell ha volgut limitar-se, doncs, a no preterir la notícia — literal i gràfica — d'aquest monument en el seu estudi sobre la gènesi de l'*Era hispànica*, palesant-ne la importància¹; i a encoratjar-me a publicar el que jo n'havia opinat, tot i havent estat ell qui, al cap i a la fi, es va adonar de la coincidència de les dues primeres dates que s'hi esmenten; coincidència que s'esdevé ésser de cabdal importància per a qualsevol intent d'interpretació. Quedi ben clar, doncs, que sense aquest encoratjament jo no hauria gosat pas fer-ho; i ben explícit, en començar, el meu profund agraïment, que faig extensiu, en la part que els pertoca, als Drs. Srta. Eguaras, M. Pelleric — autor de la reproducció fotogràfica que puc oferir ací al lector — i E. Sáez, que ha acceptat aquesta publicació.

Són dos fragments, perfectament encaixats, d'una làpida de marbre groguenc polit, que degué ésser, en la seva integritat, un paralelepípede inscrit per un dels rectangles majors, mentre el que li servia de base anava decorat per una orla vegetal de rombes curvilínies amb una corona circular en relleu dins i al mig de cadascú, que queden al mig d'estels de quatre puntes, també curvilínies, formats per quatre fulles estriades, oposades en figura d'X (fig. 1);

FIG. 1. Orla d'estels foliacis estriats al cantó interior esquerre fins al trenc.

¹ Vegeu el que en diu (*La era hispànica*, Pamplona, 1962, pàg. 9, nota 6): «Quiero aprovechar la ocasión para llamar la atención sobre una muy notable lápida con era, conservada, en dos fragmentos, en el Museo Arqueológico de Granada, donde la vi, pero que figura como «procedente de Almería». En ella, a propósito de un *monumentum*, se menciona un rey Carlos y un Odón, y aparecen dos eras, correspondientes al 879 y 913 (?); puede comprenderse con esto que se trata de una pieza bastante enigmática, que quizá resulte de interés para el estudio de las relaciones de la república marítima de Pechina con los Francos. (lám. 12.)» Aquesta làmina, molt ben recixida, per tal com presenta el petit monument en perspectiva, permet de veure-hi clarament l'orla vegetal que en decorava la base; per això hi remeto de bon grat el lector.

ara només en resten tres al fragment de l'esquerra; els de l'altre es deuen haver reduït per desgast. Per això avui és impossible de veure si la base oposada en tingué o no, puix tot el bocí que se'n conserva pertany, efectivament, al fragment de la dreta, que és el que tampoc no en duu a la base inferior.

Manquen, en efecte, dues porcions² a cada cantó lliure d'ambdós fragments, i el de l'esquerra ha perdut, encara més, l'encapçalament. El conjunt té avui unes dimensions màximes de $0.3 \times 0.31 \times 0.06$ ms. És impossible, doncs, tota referència als marges laterals; els superior i inferior són, respectivament, de 0.021 i 0.01 ms.; la interlineació — pràcticament regular —, de 0.012 ms. Les lletres, força uniformes també, arriben comunament a 0.024 ms.; llur incisió és profunda i constant, i mantenen una acceptable qualitat dins del tipus de la capital quadrada gairebé totes: ben mirat, totes tret de la D, xifra, a les dues dates de les ratlles 3 i 4, curvilínia del tot, com a procedent d'una recapitalització d'una δ comuna³. Fora d'ella, no cap més indici del «mossarabisme» epigràfic que a l'Andalusia de l'època havia arribat ja a constituir un nou estil, ple de bellesa per la seva part⁴, amb les desviacions de les que un dia foren capitals clàssiques, a les quals la nostra làpida es manté molt més fidel encara que les inscripcions gairebé coetànies que de la Catalunya carolíngia hem conservat⁵. I no sols en la forma de les lletres, sinó fins i tot pel que fa a nexes i puntuació, tan freqüents els uns i l'altra a les làpides mossàrabs (i a les emporitanes esmentades a la nota darrera) i del tot absents de la present; hom diria que ací l'*horror uacui* característic del mossarabisme és ignorat, si no fós l'orla vegetal del cantó, tan semblant a les que — lateralment, és cert —, apareixen sovint a l'epigrafia mossaràbiga.

Aquesta classicitat és un al·licient més de l'interès d'aquesta singular inscripció, la qual, a l'inventari del Museu (n.º 3948), consta com a donatiu del gran mecenas de l'arqueologia andalusa, el Dr. Manuel Gómez-Moreno, amb la notícia que ell l'havia adquirida a Almeria.

Sembla, doncs, que, si la meua reconstrucció és viable i si la «importància de la pròpia matèria» no m'enlluerna, tenim ací l'únic monument-document de les relacions dels nostres comtes amb les costes meridionals de

² L'extensió que calgui atribuir-los depèn dels suplementes que hom es decideixi a proposar per al teix; així, per exemple, però només per exemple, podria fer-se'n una idea qui acceptés la possibilitat d'una integració com ara la que hipotèticament goso oferit (fig. 2).

³ Compareu-les, si us plau, amb les dues pariones del text, «lletres», del nom d'Odó, i encara amb una altra, la darrera de les conservades senceres a la ratlla 7.ª D'exemples d'aquesta distinció entre D lletra i δ xifra en trobem ja a l'epigrafia sepulcral anterior, en plena dominació visigòtica: vegeu-ne abundor de casos en les *Inscripciones cristianas de la España romana y visigòtica*, del Dr. J. VIVES, per exemple, en els números 36, 39, 41, 42, 44, 50, 60, 63, 75, 77-80, 83, 85-101, 103, 109, 123, 125, 128, 131, 132, 134, 136, 144, 145, 149, 150, 157, 159, 163, 165-167, 170-172, 174, 176, 188; i encara algunes més a les no sepulcral. L'explicació d'aquesta diferència i d'altres similars ha estat assolida per J. MALLON, *Paléographie romaine*, Madrid, 1952, pàgs. 129 sgs.

⁴ En podreu veure, si Déu ho vol, un estudi minuciós en el treball de la M. Mercè MASCORT, RJM, *Características gráficas de las inscripciones mozárabes de la Bética*, presentat a la Universitat de Granada, que el Dr. E. Sáez ha acollit també per tal de publicar-lo. No cal dir que ni la K de la ratlla 6.ª, ni les G en general, tot i que discrepen un xic dels tipus més corrents a la capital clàssica, no tenen res d'específicament mossàrab, i són prou conegudes en l'esmentat alfabet clàssic. El mateix puc dir d'algunes A (ratlles 3.ª i 5.ª) un xic amples de dalt.

⁵ Compareu-la, si us plau, i atès que l'hauré de citar encara nombroses vegades per altres aspectes, amb la de la restauració de l'església de St. Martí d'Empúries pel comte Gaubert (M. ALMAGRO, *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, Barcelona, 1952, pág. 238) o amb la també emporitana que hom trobarà reproduïda a la pag. 234 de la mateixa publicació.

Llevant, conegudes només — que jo sàpiga — per una font històrico-literària aràbiga també única, la qual, senyalada pel Dr. Josep M.ª Millàs, ha estat ben acollida a les obres monogràfiques d'autors posteriors⁶ i àdhuc a la historiografia general⁷. El nostre document ve a confirmar esplèndidament l'opinió del Dr. d'Abadal, el qual, al lloc esmentat a la nota 6, dóna per segur que l'expedició del comte emporità Sunyer II, finida diplomàticament amb els

*SVB HOC MONVMENTO TE
GITVR CORPVS ARGEFREDI
IN PACE SVBERA DCCCC LVAN
NODNI DCCCCXVII DIE IN
KALIVLII ANNO XX REG
NANTE KARVLO REGE POST
OBITVOD DONIREGIDECESSIT

FIG. 2. Reconstrucció possible de l'epitafi (línia continua: suplement segurs; línia puntejada: suplement conjecturals, només segons sentit i espai).

mariners de Petxina, no s'esboirà com una empresa de corsaris qualssevol, sinó que degué inaugurar una època de relació comercial entre tots dos extrems del Llevant hispànic.

Dues paraules, doncs, sobre la reconstrucció, per bé que sabent que no podré pas justificar-la del tot d'una manera irrefutable, sinó només amb alguna probabilitat en algunes parts, i, en altres, donant no res més que un context acceptable, sense cap seguretat que fós precisament així a la làpida; i no ignorant tampoc que les parts més segures s'imposen amb tanta evidència, que, en raonar-les ací, no pretenc pas revolcar-me damunt de cap mena de llorer.

Cal partir de la data evident i completa, any 917, de la ratlla 4.ª, que s'escau dins del regnat de Carles el Ximble, alludit al capdavall de la inscripció

⁶ Podeu veure-ho esmentat, per exemple, a M. ALMAGRO, *Las fuentes escritas referentes a Ampurias*, Barcelona, 1951, pàgs. 132-133; i a R. D'ABADAL, *Els primers comtes catalans*, Barcelona, 1958, pàgs. 184-206, amb una traducció del text del *Muqtabis* d'Ibn Hayyân que el Dr. J. M.ª Millàs havia exhumat en els «Quaderns d'Estudi», 14 (1922), pàg. 152. Aquest historiador alarbi escrivia pels volts de només segle i mig després d'aquells esdeveniments.

⁷ Vegeu la narració de F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, I, 2.ª ed., Barcelona, 1962, pàgs. 85-86. Per a la república de mariners de Petxina, en general, podeu veure E. LÉVI-PROVENÇAL, *La España musulmana*, vol. V de la *Historia de España* dirigida per R. Menéndez Pidal, pàgs. 223-228.

amb una fórmula que, com és freqüent⁸, el relaciona amb el seu antecessor, no carolingi, Odó (887-898). Per altra banda, aquesta relació expressa, que no es dona amb cap altre carolingi de nom Carles, serveix per a identificar-lo exactament (excloent, doncs, totes les possibilitats dels altres Carles de la dinastia)⁹. L'altre numeral de l'era, potser incomplet, a la ratlla 3.ª, és ben fàcil de fer coincidir amb algun any del regnat d'aquest Carles: n'hi ha prou amb acceptar com a extrem superior esquerre d'una V o bé d'una X numerals la incisió que encara hom veu a la dreta de la L, darrera xifra conservada, per a que l'era comenci a avenir-se amb els anys del rei Carles fins al darrer de tots, ço és, des del 917 (era 955, any 20e del regnat) endavant. Les eres 950 fins a 954 són, doncs, impossibles, perquè s'escaigueren abans de l'any 20e del rei Carles. Ara bé, dels 18 anys que així restarien possibles teòricament fins a la fi del regnat (o del còmput per regnat, si ho voleu més d'acord amb els fets històrics, atès que des del 923, a Carles el deixaren regnar ben poc), n'hi ha un que se'ns imposa, tal com ha vist el Dr. d'Ors: l'era 955, que coincideix amb l'any 917 de l'Encarnació i el 20e del regnat de Carles, tal com el trobem a la ratlla cinquena. Aquest fóra, doncs, l'any de la mort del personatge a qui fou dedicada la inscripció.

«De la mort», he dit, i em sembla que el tros inferior de R al començ conservat de la ratlla 2.ª em dona la seguretat de no haver-me pas excedit. Gràcies a Déu, aquest bocinet ni pot ésser de cap altra lletra, atesa la poca obliquïtat que el nostre quadratari dona als pals laterals de les A i de les M, i la inexistència de mots llatins acabats en *XPVS* o en *XPVS*; ni, essent d'ella, pot pertànyer a cap altre mot llatí que ací poguéssim esperar¹⁰. La valuosa presència d'aquesta paraula dona immediatament sentit funerari al *monumentum* present a la ratlla 1.ª i legitima la interpretació sepulcral del conjunt.

Ja és hora, potser, d'apuntar-la, tal com m'he permès de demostrar-ne la possibilitat gràfica a la figura 2, esmentada¹¹:

⁸ Podeu veure abundantament repetides — amb fórmules variants: *post obitum Od(d)onis*, o bé *post Od(d)onem*, *post (obitum) Od(d)oni (regi)* — les al·lusions a la successió d'Odó per Carles el Ximble en els documents publicats per F. UDINA, *El Archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X*, Barcelona, 1951, i no sols del començ del regnat, sinó pràcticament tot al llarg del mateix (vegeu especialment els de les pàgs. 176-268, que corresponen a aquesta època).

⁹ Vegeu UDINA, *El Archivo condal esmentat*, pàgs. 67 i ss., on reconeix que la cronologia de Carles el Ximble és més difícil d'establir en cada cas concret que la de qualsevol dels seus homònims. En l'equació que ací suggeriré, m'atenc a l'equivalència més normal proposada pel mateix autor a la taula cronològica que segueix l'exposició global dels problemes de datació, pàgs. 44-80. I, en general, em sembla que puc prescindir en tot el raonament, puix no fa al cas, de l'esquifida diferència de dos dies (1 i 2 de gener) que porta d'inadequació el començ del regnat de Carles (Odó morí el 3 del mes esmentat l'any 898) i el de l'era, que coincideix amb el de l'any natural.

¹⁰ Repasseu els altres set de la llista de O. GRADENWITZ, *Laterculi uocum latinarum*, Leipzig, 1904, pàg. 511: *omnicarpus*, *pancarpus*, *chrysocarpus*, *verpus*, *s[c]irpus*, *[b]irpus* i *semicarpus*, i estic segur que no em fareu desdir de la meua afirmació.

¹¹ Per bé que al comentari ja tindrà ocasió de dir-ho en cada cas, quedi previngut des d'ací en general el lector que els suplementes que en aquesta transcripció figuren amb rodona — corresponents als que en la reconstrucció gràfica van amb lletres de punts — són conjecturals del tot, i no pretenen res més que palesar la possibilitat d'una lectura seguida i cògrua dins de la interpretació global proposada.

+ Sub *hoc*] monument[o te|gitor co]rpus Argefr[edi]³ in pace sub]era DCCCC-L[V, an/no D(omi)n]i DCCCCXVII. [Die ???] Kal? Iu]lii anno XX [reg]⁶nant]e Karulo rege [post]obitu(m)] Oddoni regi d[ecessit].

I, en català: † Sota aquest monument queda cobert en pau el cos d'Argufred en l'era 955, any del Senyor 917. Morí el dia ¿? de ¿? Juny o bé Juliol? de l'any 20e del regnat del rei Carles després del traspàs del rei Odó.

r. 1.ª La creu inicial, segons el començ de l'epitafi de Guifred-Borrell, de St. Pau del Camp, a Barcelona ¹². També d'aquest epitafi trec la preposició *sub* (*sub hac tribuna*, diu allí), tot i reconèixer, però, que igualment podríem pensar en *in* o en alguna altra. Purament conjectural també el verb *tegitur*; l'he triat entre els epigràfics corrents per motiu de l'espai: *iacet* és curt; *iacet in pace*, resulta massa llarg.

r. 2.ª El nom del difunt (del gòtic *harji-s* 'exèrcit' i *fridhus* 'pau') és prou conegut dins de l'antroponímia germànica a Hispània perquè ofereixi cap dubte la seva integració ¹³.

r. 3.ª La fórmula del començament, purament conjectural. Qui sap si, en comptes d'ella, no hi hauria hom esmentat el càrrec del difunt? Data interessantíssima, però segurament perduda, per ara. La preposició *sub*, segons el formulari de l'epitafi esmentat a la nota 12. La presència de la datació per l'era hispànica assegura el caràcter no estrictament franc del nostre document. De la dualitat (i àdhuc multiplicitat) de sistemes de datació conjunts (ací, era, any de l'Encarnació i regnat d'un carolingi) se n'ha escrit molt. Ací interessa especialment remarcar que, com precisa el Dr. F. Udina ¹⁴, la multiplicitat sembla ésser pariona de la solemnitat: com més solemne és un document, més còmputos cronològics s'hi barregen. No és estrany, doncs, trobar era i regnat combinats a l'epitafi del comte Guifred-Borrell, ja citat, o any de Jesucrist, indicció i regnat carolingi a la dedicació emporitana del comte Gausbert, esmentada també (a la nota 5), ben mirada, epitafi també d'aquest comte. Als documents corresponents al regnat de Carles el Ximple, aplegats a la citada collecció, n'hi trobem dos, els 102 i 103 (pàgs. 247-254), datats per l'Encarnació, la indicció, l'era i l'any del regnat. El Dr. Udina hi fa notar també que són freqüents els encapçalaments amb sistemes «generals», per dir-ho així (Encarnació, era, indicció), mentre que la datació per regnat és típica de l'acabament. Ben igual que el que tenim al nostre document, *mutatis mutandis*. Nogensmenys, en ell valdrà la pena de remarcar que la presència

¹² Darrerament recollit com a ben autèntic per R. D'ABADAL, *Un gran comte de Barcelona preterit*, «Cuadernos de Arq. e Hist. de la Ciudad», 5 (1964), pàgs. 81-130, especialment pàgs. 97-98, treball reproduït amb el mateix títol a «Miscel·lanea Barchinonensia», 8 (des. 1964), pàgs. 49-90, aquesta vegada amb fotografia de l'epitafi (pàgs. 64-65), que s'escau ésser gairebé contemporani del nostre.

¹³ Vegeu Joseph M. PIEL, *Antroponímia germànica*, «Enciclopedia lingüística hispànica», I, Madrid, 1960, pàg. 441. L'autor us hi advertirà abans (pàgs. 422 i 423) que no cal, però, suposar germànic de raça tothom que duia nom gòtic o bé franc. No he trobat aquest nom a cap dels documents de l'època recollits a UDINA, *El Archivo condal...* (cf. l'índex de noms al final de l'obra); però sí que hi surt, al n.º 48 (pàgs. 176-177), un *Aigofredus* que gosaria posar en relació amb el nostre. La deformació, per etimologia popular romànica, era fàcil; hi compararia, fins i tot, ben de grat el cas segurament paral·lel ocorregut a *Ermemir*, que deu haver fet cap al llinatge ara ortografiat (a la castellana) *Aymamí* a la meua comarca (cf. F. de B. MOLL; *Els llinatges catalans*, Palma de Mallorca, 1959, pàg. 138).

¹⁴ Obra i passatge esmentats a la nota 9.

de l'era no cal pas que ens faci pensar en una influència mossaràbiga ¹⁵. Els suplementes de la fi d'aquesta ratlla i començ de la següent em semblen probables pel sentit, per bé que pogueren estar esmentats d'altra manera o amb altres abreujaures.

r. 4.ª El dia l'he proposat a la fi de la ratlla i començ de la següent només *ad exemplum*. Vull dir que pot haver estat qualsevol altre que, amb *die* o sense, amb abreujaures o per extens, càpiga bé en aquell lloc de la làpida. La seva presència significa només que la meua opinió és que allí hom havia expressat el dia i el mes de la inhumació d'Arguefred. Ben cert que fa una mica estrany trobar-ho entre les anteriors datacions i la següent; cal pensar, però, que aquesta sorpresa minva si s'admet que hi hagué a la fi de tot l'epitafi un verb personal del tipus del que hi proposo; això faria que tinguéssim en l'expressió del dia i del mes un començament d'una altra frase, i així la posició d'aquestes dates s'esdevindria molt més explicable; llur probabilitat, sigui com sigui, té com a màxim recolzament el tros LII davant de la datació per rei carolingi.

rr. 5.ª i 6.ª *Regnante* és el mot comú en aquestes fórmules de datació, i precisament en aquest ordre: *anno*, numeral, *regnante* N. i, generalment, per més que, tan proper a *regnante*, estilísticament ens hi destorbi, el mot *rege* tot seguit. Aquesta seguretat de *regnante* és valuosa perquè ens dóna la dimensió dels suplementes de l'esquerra. *Post* és també el mot habitual en aquestes datacions del rei Ximple relacionades amb Odó, qualsevulla que sigui la variant llur. Per altra banda, gosaria dir que el pal dret de la lletra inicial del mot encara ha deixat rastre a la pedra, la qual sembla haver-se trencat allí tot just segons aquell traç vertical.

r. 7.ª El conjunt *post obitum Oddoni regi* m'ha resultat predominant sobre les altres variants en el recompte que he fet a la col·lecció esmentada del Doctor Udina, *El Archivo condal...*, pàgs. 176-253, que comprenen els documents que podrien ésser contemporanis del nostre, segons les diferents dates que he dit que li poden ésser atribuïdes. Fixant-me en els que van de l'any 915 al 932 (docs. 47 a 103), n'hi trobo onze que duen *Od(d)oni* d'una manera o altra. La nostra variant és quasi tant freqüent com totes les altres plegades (5 vegades; de les altres, una apareix 3 cops — *post Oddoni regi* —, mentre que *post obitum Odoni* surt dues vegades i *post Odoni* només una). Ultra la seva major freqüència, la variant proposada és escaient per l'espai que li correspon i que no podria omplentar-se, dins de la regularitat formulària, mitjançant cap altre element. Darrerament és, si m'ho permeteu, bastant justificable la incorrecció gramatical que suposa: hi tindriem un ús del datiu com a cas oblic (en lloc del genitiu *Oddonis regis* que hi esperariem), tan viu al llatí merovingi ¹⁶, del

¹⁵ Sobre l'escassetat de l'era als documents de la Marca — no tan gran com potser deduiríem de F. SOL DEVILA, *Història...*, I, pàg. 45: «Així mateix fou costum, durant uns quants segles (fins l'any 1180), de datar els documents per l'any de regnat dels reis de França, a diferència dels altres països peninsulars, que dataven per l'Era Espanyola»; per bé que ell mateix havia escrit (pàg. 30, nota 119): «Així l'Era hispànica (38 a. C.), que d'Astúries es propaga per l'Espanya occidental, no apareix mai en les datacions de l'oriental, fins a l'època de la Reconquesta, que penetra a Aragó i València, i sols episòdicament a Catalunya» — no hi pot haver cap dubte. R. D'ABADAL, *Un gran comte...* citat, pàg. 98, es fa ressò del recompte de Pròsper de Bofarull, qui parlava d'una proporció 1000/10 entre datació pel regnat i per l'era hispànica, respectivament.

¹⁶ Vegeu M. DÍAZ, *El llatí in de la Península ibérica: rasgos lingüísticos*, «Encicl. Ling. Hisp.», I, ja esmentada, pàgs. 189-190.

qual degué passar a la Marca junt amb les fórmules de datació; més excusable encara quan els noms germànics com els que servien de model a la declinació d'Odó han oscil·lat, en llatí, entre la tercera i la segona, en general; *regi* hauria, doncs, estat mal influït per un *Oddoni* de la segona.

El verb de l'altre extrem és només segur pel que fa a la D i E inicials; potser seria possible posar-hi un altre mot, encara que no fós verb: reconec que aquest fa una mica estrany com a darrera paraula del context.

Al capdavant d'aquest farcit de possibilitats, més o menys probables, trobo adient de recapitular les que tinc per segures, no fós que semblés esmunyir-me sense voler responsabilitzar-me de res. I no és pas així, sinó que considero afirmable que tenim l'epitafi (recordeu-vos de *corpus*) d'un Arguefred; ell mateix, o qui fós que el redactés¹⁷, datava com a home de la Marca — no pas franc de la Gàl·lia, puix llavors no ens explicariem la barreja amb l'era hispànica —. La procedència de l'epígraf i els límits de datació que ofereix, el relacionen amb la presència de gent de la Marca al S.E. hispànic, historiada per Ibn Ḥayyān, de la qual deu ésser l'únic testimoni arqueològic fins ara conegut.

SEBASTIÀ MARINER I BIGORRA
Universitat de Madrid

¹⁷ En aquesta recapitulació, on he dit que només dono coses que tinc per segures, no puc excloure la possibilitat (en la qual crec ben poc, certament) que el difunt no fós de la Marca, atès que entre els mossàrabs la onomàstica germànica era també freqüent: jo mateix m'he ocupat de l'epitafi — prou conegut — d'un *Teudefred* (*Inscripciones hispanas en verso*, Barcelona, 1951, pàgs. 152 i 181) i d'un *Modefred* (*ibid.*, pàg. 161), i, darrerament, del d'un *Recosindus* [*El epitafio versificado y acróstico del abad mozárabe Recosindus*, «Ampurias», 22-23 (1961-1962), pàgs. 317-322], procedents, respectivament, de Còrdova, Usagre (Badajoz) i Atarfe (Granada).